

Josep-Lluís Carod-Rovira
Jordi Casassas Ymbert

Josep Termes i el catalanisme popular

editorial **afers**

LA ROSA DE FOC

CÀTEDRA JOSEP TERMES. GRENPOC, UB

El filòsof i empresari Friedrich Engels fou qui, al 1873, posà el sobrenom de rosa de foc a la ciutat de Barcelona perquè en aquella època la capital de Catalunya era una bella ciutat (la *rosa*) i l'epicentre de la lluita obrera (el *foc* revolucionari). Hem volgut posar aquest nom a la col·lecció perquè avui la *rosa* és l'ideal de millora de la societat des del coneixement i l'anàlisi històrica el *foc* revolucionari que ha de transformar la humanitat.

Codirectors de la col·lecció:

Teresa Abelló i Güell; Agustí Colomines i Companys

Consell de redacció:

Jordi Argelaguet, Gemma Caballer, Giovanni C. Cattini,
Marc Macià, Frederic J. Porta, Jordi Roca i Queralt Solé

Consell editorial:

Ferran Archilés (UV), Marició Janué (UPF), Antonieta Jarne (UdL),
Vicent S. Olmos (Editorial Afers), Sergi Pardos-Prado (University of Glasgow),
Josep Pich (UPF), Gemma Rubí (UAB), Josep M. Solé i Sabatè (UAB)

Josep Termes i el catalanisme popular

Primera edició: gener, 2022

© **dels textos:** Josep-Lluís Carod-Rovira; Jordi Casassas Ymbert

© **d'aquesta edició:** Càtedra UB Josep Termes—Editorial Afers

Montalegre 6–8. 08001. Barcelona

www.ub.edu/catedrajosep termes

www.editorialafers.cat

catedrajosep termes@ub.edu

afers@editorialafers.cat

@CatedraTermes; @editorialafers

Subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de CREATIVE COMMONS

(disponible a: creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Correcció lingüística: Margarida Companys

Disseny de la col·lecció: Neus Moran Gimeno

Il·lustració de la coberta: Neus Moran Gimeno

ISBN: 978-84-18618-19-2

Dipòsit legal: V-104-2022

Versió digital disponible a: hdl.handle.net/2445/182279

Càtedra Josep Termes

*Història, identitats
i humanitats digitals*

GRENpOC

Grup de Recerca
en Estudis Nacionals
i Polítics Culturals

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

L'edició d'aquest llibre ha comptat amb la col·laboració de

AJUNTAMENT
DE LA FATARELLA

Josep–Lluís Carod–Rovira (Cambrils, 1952)

Llicenciat en filologia catalana. Autor d'una quinzena de llibres d'assaig polític i històric (*Història del protestantisme als Països Catalans*, 2014, *La passió italiana*, etc.), ha estat vicepresident de la Universitat Catalana d'Estiu, president de l'Institut Ramon Llull i director de la Càtedra sobre Diversitat Social de la Universitat Pompeu Fabra des de 2011 fins a la seva jubilació, el 2019. Ha guanyat el premi El Temps de Periodisme i l'Octubre de narrativa. Conferenciant i articulista, milità al PSAN durant el franquisme i a ERC fins al 2011. Ha estat conseller en cap i vicepresident del Govern de la Generalitat de Catalunya, així com diputat al Parlament de Catalunya.

Jordi Casassas Ymbert (Barcelona, 1948)

Professor emèrit de la Universitat de Barcelona. Ha estat president de l'Ateneu Barcelonès (2014–2021) i és president de l'equip rector de la Universitat Catalana d'Estiu. Va ser director de la Càtedra Lluís Companys de Drets Humans de la UB i Comissari de l'Any del 150è aniversari del retorn de la Universitat a Barcelona (1987). Va codirigir amb Josep Termes la *Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català* (1983–1994). Des de 1990 és investigador principal del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals i director de la revista *Cercles d'Història Cultural*. Autor de nombrosos treballs, la seva darrera obra és *La pervivència de Catalunya. La formació de la societat catalana i de les seves identitats a l'època contemporània* (Afers, 2020).

JOSEP-LLUÍS CAROD-ROVIRA
JORDI CASASSAS YMBERT

**JOSEP TERMES
I EL CATALANISME
POPULAR**

LA ROSA DE FOC

CÀTEDRA JOSEP TERMES. GRENPOC, UB

Barcelona
2022

ÍNDIX

Deu anys sense tu, Pep AGUSTÍ COLOMINES I COMPANYYS	11
Presentació de M. Jesús Ardèvol i Gironés, Regidora de Cultura de l'Ajuntament de la Fatarella.....	19
Intervenció de Francesc Blanch Batište, Alcalde de la Fatarella.....	21
Josep Termes: l'hiistoriador de les classes populars i el professor JORDI CASASSAS YMBERT.....	25
Notes sobre el catalanisme popular, en record de Josep Termes JOSEP-LLUÍS CAROD-ROVIRA	45

DEU ANYS SENSE TU, PEP

AGUSTÍ COLOMINES I COMPANYYS

Josep Termes va morir el 9 de setembre de 2011. Tenia setanta-cinc anys. Era l'historiador social català més important de la postguerra. Tot i que ell deia que no ho era, la historiografia el compta com un dels deixebles directes o indirectes de Jaume Vicens Vives. No obstant això, Termes va decantar-se, al mateix moment que també ho feren Casimir Martí, Albert Balcells i Miquel Izard, per indagar sobre la història social i obrera catalanes. Segurament ho va fer perquè refusava, com va escriure Tzvetan Todorov referint-se a Raymond Aron, la ruptura entre viure i pensar que va seduir a molts intel·lectuals del segle XX. Josep Termes, que va començar els estudis de farmàcia i no els va acabar, es va convertir en historiador empès per l'experiència vital. Va ser al seu barri, al Camp d'en Grassot, on va descobrir l'obrerisme i el catalanisme que després es convertiren en el centre de les seves investigacions acadèmiques. Per a ell, doncs, els dos principals moviments de la contemporaneïtat catalana —catalanisme i obrerisme— no eren tan sols uns fenòmens que calia estudiar. Eren més que això. Definien la seva vida i van proporcionar-li una agudíssima intuïció historiogràfica. Els seus pares eren de família pagesa pobra —de la Segarra i de la Terra Alta, concretament—, emigrats a Barcelona als anys vint, sense es-

tudis de cap mena. En el barri de la vil·la Gràcia on va néixer el 27 de juliol de 1936 i on va viure tota la vida, a prop de la taverna que regentaven els seus pares, va aprendre a observar la realitat. Ell va ser el primer membre de la seva família que va anar a l'escola i posteriorment a la universitat, però se sentia orgullós dels seus orígens. De vegades fèiem broma i, entre rialles i converses sobre futbol, sobre el Barça, una altra de les seves grans passions, li deia que era un «xava de barri» esdevingut catedràtic. Així és com vaig titular l'article que vaig escriure per a la miscel·lània d'homenatge, publicada el 2014, *Josep Termes. Catalanisme, obrerisme i civisme*, que vaig coordinar conjuntament amb la professora Teresa Abelló.

En el llibre *Manual de sensacions* (Angle, 2004), vaig explicar que Just Cabot, que va ser director de la prestigiosa revista *Mirador*, va posar un pis al carrer Tantarantana de Barcelona no a una amiga, sinó als llibres. I tot seguit afegia: «El meu mestre i amic, l'historiador Josep Termes, ja fa anys que ha fet el mateix, però al barri d'en Grassot, a prop de casa seva. S'hi passa moltes hores i de la manera que en parla ja es veu que hi és feliç. Repassa una vegada i una altra els volums que folren totes les parets de la casa, dels quals en coneix la disposició sense necessitat de cap fitxa; en llegeix algun fragment o bé, quan cal, restaura personalment algun dels exemplars que ha comprat en una de les moltes llibreries de vell que visita amb assiduitat franciscana. Si un matí quedes amb ell, al jardí de l'Ateneu o en un bar del centre de la ciutat, i arribes a la cita amb un llibre sota el braç, de seguida et demana si pot fullejar-lo. Aleshores, si és que el llibre li ha suscitat interès, treu de la cartera una envellida agenda i amb una lletra petitíssima hi anota l'autor, el títol i totes aquelles dades que més tard li permetran localitzar-ne un exem-

plar. Amb els anys i l'amistat, he pogut comprovar que la llista s'ha fet molt llarga, però també he constatat que n'ha comprat molts, atès que un cop adquirits ratlla la referència sense estripar-ne el paper. L'agenda de Termes deu contenir centenars de títols i aquells que el coneixem sabem que les prestatgeries del pis que ha parat als llibres són un niu d'amor». Arran de la seva mort, VilaWeb TV va penjar un vídeo en què el mateix Termes ensenyava als espectadors aquest pis i anava explicant la disposició i el contingut dels 30.000 volums que ara són propietat, en part, de la Generalitat de Catalunya i que estan pendents de catalogar.

Josep Termes tenia passió pels llibres i pels cartells, especialment de la Guerra Civil, i per tota mena d'andròmines de paper. Estimava els llibres. Estimava la història. Tinc guardades a casa hores i hores de converses mantingudes amb ell, incloent-hi l'entrevista que va fer-li Pau Solà i que Vicent Olmos i un servidor vam incloure en el llibre col·lectiu *Pensar la contemporaneïtat. Divuit converses sobre la història* (Afers, 2005). Hi queda més que provada l'estima que Termes tenia pel paper imprès. Però, també, pel testimoni, pel simbolisme que acompanya els cartells o els ventalls que va mostrar en l'entrevista que va fer-li fa anys Josep M. Espinàs i que el Canal 33 va emetre de nou el mateix dia de la seva mort. I tanmateix, Termes no era un mer erudit. Al contrari, tenia al·lèrgia als historiadors, diguem-ne, academicistes, que entenen la recerca del passat com una professió. En un fragment d'aquestes converses inèdites és ben explícit en aquest sentit: «Jo m'he format en un món en què la història és un referent de la identitat pròpia. Per tant, sempre he cregut que els condicionaments socials i educatius influeixen molt en la manera com l'historiador aborda el passat. És per això que sempre he dub-

tat d'aquelles persones que fan història, per posar un exemple, del moviment obrer i que no hi han tingut mai cap relació. Per aquesta mena de gent no és experiència viscuda. Ni pels seus orígens ni per la seva formació, ni tampoc per la seva manera de viure ni per l'ambient on han crescut. No defenso la història militant de finals del segle XIX i principis del XX. No, no és això. Cal fer història amb una mínima simpatia. La història no és una ciència fisicomatemàtica, la història és una reconstrucció ideal del passat que gairebé sempre arrenca de les vivències pròpies, de les passions de cadascú. I quan es fa així, vull dir sense fer trapes, sense manipular les informacions, sense pretendre que la història quadri amb els nostres ideals, la història se'n beneficia. [...] En fi, el que vull dir és que jo he estudiat allò que crec que és meu, allò que em representa.». Reivindicava la Catalunya popular simplement perquè era la que havia viscut al barri de Gràcia i a la Fatarella. Era el seu espai viscut, amarat de les revoltes passades. Aquesta seva manera d'entendre el conflicte social, allunyada del tot del doctrinarisme ideològic marxista que predominava quan ell era jove, és el que va fer que refusés interpretar les diferències socials des d'una perspectiva merament economicista. I, això no obstant, el conflicte, fos nacional o de classe, era per a ell el motor de la història.

Termes entenia l'ofici d'historiador com una manera de pensar la història sense deixar-se seduir per una eixorca especulació teòrica. Va escriure pocs tractats d'historiografia, segurament el més conegut és aquella ponència que va presentar al congrés d'historiadors de l'any 1974 en la qual va defensar, a la contra de les tesis ortodoxes marxistes d'aquell moment, les arrels populars del catalanisme. Era, per això mateix, un historiador d'esquerres que, com deia ell mateix, de tan radical com

era i se sentia podia optar per votar moderat sense problemes. No li calia demostrar aquella extravagància esquerrana que dominava en els ambients intel·lectuals i historiogràfics dels anys seixanta i setanta i que va anar acompanyada d'inútils prejudicis ideològics. Josep Termes va ser un heterodox en un context de creients. Un lliurepensador en un ambient de militants. Qui vulgui constatar-ho pot fer-ho delectant-se amb la lectura del seu últim llibre, publicat tot just l'any que va morir, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, i que és el resum de tota una vida dedicada a estudiar el que li resultava familiar. O bé que llegeixi *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937* (2005), un llibre que desmitifica l'èpica que predomina en molts estudis sobre la Guerra Civil i que va aconseguir esquerdar els silencis d'anys que havien guardat a la vila materna sobre aquell episodi sagrant de la Guerra Civil. Des de la primerenca tesi de llicenciatura, publicada el 1965 com a *El movimiento obrero en España. La Primera Internacional (1864-1881)*, i que va ser el primer estudi que sota el franquisme portava el títol, en positiu, de moviment obrer, fins al darrer estudi, Termes va ser fidel a sí mateix. A la seva manera de viure i de pensar molt ben resumida en el seu llibre *Història de combat* (2007), que va representar la culminació del seu compromís historiogràfic amb la història de Catalunya.

Fins poc abans de la mort de Franco, Josep Termes va militar al PSUC, que ell creia que en bona part encara era aquell partit populista i dissimuladament comorerista [de Joan Comorera, el primer secretari del partit que el 1954 va ser expulsat per titista; és a dir, nacionalista]. Estava persuadit que el PSUC de l'antifranquisme era una mena de CNT transmutada en partit polític. Va formar part del primer comitè

clandestí d'estudiants universitaris d'aquesta organització i també del comitè d'intel·lectuals, al costat, entre d'altres, de Manuel Sacristán, Francesc Vallverdú, Josep Fontana, Xavier Folch, Giulia Adinolfi o Antoni Gutiérrez Díaz. Aquesta activitat clandestina va provocar que el 1958 l'expulsessin de la Universitat de Barcelona i que ho tornessin a fer el 1966, quan ja n'era professor. Pensar i viure, doncs. Una altra vegada som davant l'espectador compromès que va procurar investigar i escriure història fugint del determinisme economicista —dominant aleshores— per bastir una interpretació de la història de Catalunya en clau popular i nacional. El que volia dir, a parer seu, restablir el protagonisme de les classes populars en la defensa i la construcció d'una societat nacional amb un seguit de projectes socials, polítics i culturals alternatius, però que no defugien, ans al contrari, la plena nacionalització de Catalunya.

En Josep Termes tenia una oratòria captivadora. Tothom que l'hagués conegut pot confirmar-ho. A mi va captivar-me a la facultat, per allà l'any 1979. On el seu mestratge es va desplegar plenament va ser al jardí romàntic de l'Ateneu Barcelonès, on vam fer tertúlia de veritat fins que es va posar malalt. El mestre, l'amic Pep, va ensenyar-me moltes coses. Sobre la història, evidentment. I no tan sols. També em va fer veure que la coherència política no la dictaminen els altres, sinó tu mateix, quan ets honest amb el que dius i penses. Hi ha una història invisible, em va dir un dia, que és molt difícil d'explicar, i que comprèn la imatge un mateix té del món i de la societat, les persones, amb la qual comparteix imaginari, símbols i records. I aquest univers comú és gairebé sempre la nació. Ara bé, m'advertia, aquesta comunitat imaginada —tot i que ell no ho hauria formulat mai d'una manera tan

pedant— es manifesta a través de l'experiència particular de cada grup social, que en condiciona el comportament i les actituds polítiques. Josep Termes tenia un pensament original en un context intel·lectual en què predominaven els doctrinaris. Va ser un raig de llum. Sense normes, sense mètode. Amb una intuïció immensa que va extreure d'aquell munt de llibres, pocs dels quals eren de teoria, que cuidava amb passió al pis del passeig de Sant Joan. Josep Termes va ser un mestre, el meu mestre, i deu anys després de la seva mort, els que vam ser els seus deixebles el trobem a faltar molt més que mai.

PRESENTACIÓ DE M. JESÚS ARDÈVOL I GIRONÉS, REGIDORA DE CULTURA DE L'AJUNTAMENT DE LA FATARELLA

Bona tarda i benvinguts a l'acte d'homenatge a Josep Termes i Ardèvol. Autoritats, família del Pep, alcalde Sisco Blanch, senyor Jordi Casassas, senyor Josep-Lluís Carod-Rovira, públic assistent.

Des de l'inici de la pandèmia de la COVID-19 que ha condicionat i condiona encara la nostra normalitat, teníem pendent la celebració de les Jornades d'Estudi que periòdicament fem al poble a través de la Càtedra Josep Termes de la Universitat de Barcelona, de la qual en forma part l'ajuntament de la Fatarella.

Amb la pandèmia es van suspendre totes les activitats de la càtedra, fins que vam arribar a les setmanes prèvies a avui i vam adonar-nos que es complien deu anys del traspàs del Josep Termes.

Ens vam posar en contacte amb el responsable de la Càtedra, l'Agustí Colomines, a qui he de disculpar perquè per uns problemes de salut avui no ens pot acompanyar. El professor Colomines va mostrar-se d'acord amb la idea de dedicar l'acte anual de la Càtedra a homenatjar en Josep. També agraïm enormement la presència de la seva família.

JOSEP TERMES I EL CATALANISME POPULAR

De manera que aquí ens trobem avui, per commemorar aquesta data i ho faran les persones que presentaré a continuació:

- Intervindrà, en primer lloc, Sisco Blanch, alcalde de la Fatarella, que abordarà la figura del Josep Termes pels seus vincles amb el nostre poble.
- En segon lloc, prendrà la paraula el senyor Jordi Casassas i Ymbert, historiador i catedràtic, que ha estat també president de l'Ateneu Barcelonès.
- I per finalitzar, el senyor Josep-Lluís Carod-Rovira, filòleg, amb llarga trajectòria política coneguda per tots.

Comencem, doncs, amb la intervenció de l'Alcalde de la Fatarella, Sisco Blanch i Batiste.

INTERVENCIÓ DE FRANCESC BLANCH BATISTE, ALCALDE DE LA FATARELLA

En este dia d'avui que mos trobem aquí per retre un homenatge al Josep Termes en complir-se el desè aniversari del seu traspàs, hem volgut centrar aquest acte organitzat per la càtedra que porta el seu nom justament en la persona del Pep. Com un fatarellenc més, un veí a qui mos trobàvem pel poble durant els períodes que passava aquí a la Fatarella. Una persona il·lustre a causa de la seua activitat intel·lectual, però planera i afable, gens pretenciosa, senzilla i de la terra, com ell mateix deia.

Ens va fer l'honor de ser el pregoner de les Festes Majors de 1997, on recalcava este tarannà fatarellenc, que cultivava des de l'any 1940, quan passava aquí els estius, bé a casa o bé al mas de Camposines. Feie la feina de cal Cugado, les feines del camp; vida també de festes i de cafè, del cafè de Cabassos, on, de ben segur, participava en totes les tertúlies. Un pregó de festes on destacave l'esperit festiu i sorneguer del poble i ens reclamava que mos oblidésem de guerres i de rivalitats, que havíem vingut a n'este món a passar-mos-ho tot lo bé que puguem.

En una altra ocasió i organitzat per «lo Col·lectiu», el Pep va fer una conferència aquí mateix a n'esta sala del Casal sobre el significat de l'Onze de Setembre, el 2004, i la revista local La Cabana el va entrevistar. Ens explicava els seus vincles fa-

miliars amb la Fatarella, com anomenava sempre que podie el poble a moltes de les xerrades als mitjans de comunicació, perquè ell considerava que on s'escrivia la història era a petits pobles com el nostre. No defugie tampoc els grans temes que ja es començaven a entreveure: l'espoli al qual estava sotmesa Catalunya, la llengua, les banderes, l'impacte de la immigració.

En aquest període el Pep estava acabant d'enllestir la que seria la seva obra més representativa per a nosaltres: *Misèria contra pobresa*, on disseccionava el nostre episodi històric més cru: los fets de la Fatarella. El Pep portava molts anys recollint informació, però es mostrava prudent per l'impacte que este episodi va causar al nostre poble. La publicació del llibre l'any següent es va fer també amb una presentació multitudinària a la Fatarella. Podem dir sense embuts que va ser l'impuls perquè el nostre poble perdés la por a parlar sobre el que va passar i comencéssim a sembrar les llavors per a una reparació en la memòria d'estos fets.

El paper del Pep en aquest sentit va ser fonamental, perquè situa el nostre poble com a exemple de les contradiccions i els conflictes que es poden ocasionar en una guerra de les característiques que va tenir la del 36–39. Una història dura, en la qual les classes humils sempre perden, que tamateix cal conèixer i explicar. En un moment de la presentació, que resumeix una mica la filosofia del Pep, va dir que «lo llibre és una peça de la meua lluita en favor que la gent del carrer, la gent humil, tingu una dignitat de vida i això és lo que hem de fer entre tots».

En conclusió, i avui que em toca com alcalde fer esta primera aproximació a la figura del Josep Termes com a veí, crec que la Fatarella està orgullosa d'haver-lo tingut com a família, com

a company, com a veí. També li hem d'agrair que hagi posat el nostre poble, la Fatarella, com a objecte del seu estudi i com a referència seua vital.

És per tot això, que ara ja de manera més institucional em plau anunciar-vos que, en sessió plenària celebrada ahir mateix, el dia 9 de setembre de 2021, es van adoptar dos acords:

- Declarar el Josep Termes i Ardèvol fill il·lustre de la Fatarella, a títol pòstum, reprenent una moció que ja es va presentar poc després de la seva mort, i que a causa de motius polítics havia quedat pendent de resoldre.
- Canviar la denominació de la Biblioteca de la Fatarella —Centre de Lectura, que passarà a partir d'ara a denominar-se «Biblioteca de la Fatarella, Josep Termes i Ardèvol». A tal efecte es farà un acte en una data a concretar, on es descobrirà la placa que portarà aquest nom i que volem que sigui un record que perduro per sempre a la Fatarella.

JOSEP TERMES: L'HISTORIADOR DE LES CLASSES POPULARS I EL PROFESSOR

JORDI CASASSAS YMBERT

Fa uns mesos, l'Editorial Afers va traduir l'obra d'Enzo Traverso, *Passats singulars. El «jo» en l'escriptura de la història*. Es tracta d'una lúcida i molt erudita reflexió sobre la deriva historiogràfica que en els darrers temps, i sobretot en les historiografies anglosaxona, francesa i jueva, ha consolidat una «ego-història» en la que l'historiador s'implica a fons en les seves anàlisis i judica el passat tot difuminant la tradicional frontera que separava la història de la subjectivitat de l'historiador. L'autor, doncs, denuncia la pèrdua total d'objectivitat i neutralitat que havia caracteritzat la tasca de l'historiador; denuncia també el que considera com una renúncia individualista que ha acabat afectant l'esquerra en la seva vella voluntat de transformar el món, sucumbint a l'hegemonia neoliberal de finals del segle XX. L'anàlisi de Traverso fa evident un cop més fins a quin punt el treball històric no s'escapa als canvis que experimenten les societats.

Crec que aquesta reflexió és molt adient a l'hora de referir-nos a la trajectòria, l'obra i la significació de Josep Termes. Com ben pocs historiadors de casa nostra, la seva biografia personal va influir en tot moment en el seu tre-

ball d'historiador, en la seva docència (a les aules i a fora) i en la seva projecció pública. En alguna de les moltes entrevistes que van fer-se-li, Termes afirmava que «la història, si és real, és visió personal». Recordava com entenia ell la història: com una cosa viva, apassionant, una història que havia de ser referent de la identitat de cadascú. En ell sempre hi va haver un lligam estretíssim entre el seu treball històric i la seva identitat individual i col·lectiva, nacional. Tot i això, el cas de Termes s'allunya radicalment del sentit de la deriva que descriu Traverso, ja que la seva subjectivitat no es feu explícita en la seva obra (excepte, precisament, en el llibre que dedicà a la dramàtica col·lectivització de la Fatarella), però sí en el seu fonamental mestratge oral. Amb això vull dir que el contacte de Josep Termes amb la subjectivitat, amb la memòria i amb l'estudi de les identitats no es pot valorar amb els paràmetres actuals que denunciava Traverso. Termes va ser, fonamentalment, un home compromès amb la seva societat i el seu temps, a qui aquest compromís el portaria cap a la història i, un cop allí, a la lluita per fer una història que trenqués amb l'encarcament doctrinari de l'estructuralisme, aleshores hegemònic en el nostre ambient universitari.

El mateix concepte de «classes populars», que avui ens sembla tan normal, a principis dels anys seixanta es condemnava perquè es deia que era un calaix de sastre que no tenia cabuda en la taxonomia de les classes establerta per l'academicisme marxista. Termes s'enfurismava realment i íntima quan es feia referència al llibre de Hobsbawm, *Rebels primitius. Estudi sobre les formes arcaiques dels moviments socials en els segles XIX i XX*. Aquest era un llibre de finals dels anys cinquanta en el qual es qualificava de «primitius» tots els moviments previs al sorgi-

ment del socialisme i del sindicalisme obrer moderns. Ho considerava un presentisme doctrinari i ahistòric. El cert és que les anàlisis sobre el primer vuit-cents català han hagut d'anar fent referència a aquest aiguabarreig popular, cultural i de lluita quotidiana: una confluència que en el món urbà reunia el primer obrerisme, la menestralia republicana, els desplaçats del camp a la ciutat i la primera petita burgesia progressista i revolucionària. Una confluència que, per exemple, en el carlisme i també en el republicanisme rural, aplegava petits propietaris, els jornalers, la burgesia de les ciutats petites pròximes al món de muntanya i fins i tot la petita aristocràcia progressivament arruïnada. És pràcticament el mateix que passaria en el segle XX amb les classes mitjanes i el seu protagonisme creixent. Un sector tan determinant com difícil de definir segons la doctrina clàssica sobre les classes socials. Termes va arribar a aquesta definició del sector i sobre el protagonisme històric de les classes populars per la independència amb la qual va abordar el seu treball històric, però també per la reflexió lligada al seu sentiment identitari personal, replet d'aspiracions ideals i alhora de vivències ben concretes.

En Pep Termes es va identificar fins al moll de l'os amb els seus orígens familiars, de barri i de país. Sovint reivindicava en públic la seva condició de «xava de barri», com recordava Agustí Colomines en un article inclòs al llibre d'homenatge *Josep Termes. Catalanisme, obrerisme, civisme*, publicat per Afers. El cert és que ho esbombava amb un toc de provocació molt característic d'ell, per fixar distàncies amb gent que es proclamava molt d'esquerra, però que era de «bona família», i per aclarir a qui l'escoltava des de quina perspectiva personal i original enfocava la història. En cap cas se li pot atribuir,

però, el més mínim sentit egotista, cap voluntat de parlar d'ell mateix, ni, sobretot, cap voluntat de sacrificar en favor propi els interessos dels altres. La realitat és que els seus orígens no podien ser més significatius: fill d'una família de pagesos pobres forçats a emigrar a la perifèria obrera de Barcelona (al gracienc barri del Camp d'en Grassot), on obriren una taverna tan pobra com el seu entorn social. Alguns de nosaltres encara hem conegut alguna d'aquestes tavernes de barri, petites, fosques, amb una olor penetrant de vi, amb poques o cap taula, amb uns quants parroquians «habituals» i molts altres que gairebé de matinada o al capvespre entraven a fer un cafè, un got de vi, un «cigaló» o una «barreja» abans d'entrar o de plegar de la feina. Els comentaris més o menys furtius recollits dels pares, a la taverna o al barri foren per al jove Termes una escola de conscienciació social i política. També de catalanitat popular (en la qual sobresortia el record de Macià i Companys, però també el del «Noi del Sucre») i de rebuig frontal als atacs que rebia Catalunya de les autoritats franquistes i dels seus col·laboradors.

Aquest sentit crític, fruit de l'aplicació del sentit comú a les exigències de l'entorn quotidià, així com les referències fragmentàries sobre el passat català d'abans de la guerra, van despertar en el jove Termes un sentiment difós i crític de reivindicació —això és, política i nacional—, i una forma ben «històrica» (amb la perspectiva del concret i del valor del passat) d'aproximar-s'hi. Aleshores encara no sabia que es convertiria en historiador, essent com fou el primer membre de la família d'anar a escola i posteriorment d'accedir a la Universitat. De moment, «l'escola del barri» li forjà uns trets del caràcter que mantindria fins al final. Termes fou un pole-

mista nat, amb un esperit de contradicció inquiet, un enemic dels catecismes i les ortodòxies, i un «tafaner» universal, actituds que caracteritzen el bon historiador. Els pares feren un esforç enorme per tal que Termes estudiés, convençuts que l'ensenyament era el camí de l'alliberament personal i el vehicle de la promoció social. Aquest sentiment patern el devia inclinar per estudiar alguna carrera de «profit» que li proporcionés una «posició» i li assegurés la vida. És així com ingressà a la Universitat de Barcelona el 1953 per cursar-hi la carrera de Farmàcia. El curs 1956–57 pràcticament havia acabat quatre cursos de Farmàcia, un fet que reivindicava sovint amb orgull perquè havia pogut superar les dificultats d'aquells estudis i perquè havia sabut correspondre als esforços paterns. En Pep Termes va ser sempre i de manera molt profunda un home de família. S'hi referia constantment i quan va formar la seva família sorprenia tothom en abandonar una reunió i excusar-se tot dient que havia d'anar cap a casa a fer el dinar. Amb el temps, va deixar d'assistir als molts actes als quals era convocat. Va reduir-los a la mínima expressió: preferia estar-se a casa, a prop dels seus i dels seus llibres.

S'ha dit en més d'una ocasió que el salt de Josep Termes de Farmàcia a Lletres es va produir a finals del 1956 perquè en aquesta darrera Facultat és estudiava la gent més inquieta i on el moviment estudiantil era més fort. Aquell any, a Madrid, la mobilització havia estat mig tolerada pel ministre d'Educació Nacional, Joaquín Ruiz-Jiménez, fet que va propiciar que «dimitís» i iniciés l'acostament a l'oposició al règim. En arribar a la nova Facultat, Termes va obrir una fase d'activisme (assemblees, manifestacions, convocatòries diverses, etc.) i de militància política. El 1957 va ingres-

sar al PSUC i l'any següent va esdevenir membre del primer Comitè Universitari i un dels responsables del diari *Unitat*. Des d'aquests llocs es va implicar en l'organització de la primera Jornada de Reconciliació Nacional. Era l'estratègia pensada pel Comitè Central del PCE el 1956, en ocasió del vintè aniversari de l'inici de la Guerra Civil, i que el 1958 va resultar un cert fracàs. Tanmateix, serví de via de penetració del Partit en els ambients obrers i universitaris. L'any següent, en Pep va col·laborar en una nova estratègia: la convocatòria d'una Vaga Nacional Pacífica, que va tenir escassa incidència a Barcelona, per bé que va provocar la detenció d'un centenar de persones. Termes va ser detingut i durant dos dies fou sotmès a interrogatoris policials a la prefectura de Via Laietana.

El resultat d'aquests fets va ser dramàtic: va ser expedientat i expulsat de la Universitat de Barcelona entre el 1958 i el 1961). Va continuar els estudis com a estudiant lliure de la Universitat de Saragossa, on només anava a fer els exàmens. No va aturar ni la vida acadèmica ni l'activisme al pati de Lletres, ja que assistia com a oient a les classes de Jaume Vicens Vives (les que menys, pel fet que sobretot les impartia a la Facultat d'Econòmiques), de Jordi Nadal, Emili Giralt i Carlos Seco Serrano. També va assistir als seminaris de crítica historiogràfica que havia iniciat Vicens el 1952 i que foren el canal d'introducció de l'escola francesa dels *Annals* a casa nostra. Termes no renuncià mai a la influència renovadora d'aquesta escola, però en tot moment es va sentir incòmode amb el gir excessivament economicista que se li donava des de Barcelona (i que es traduïa en una atenció prioritària per l'obra de Charles Morazé). En aquests anys també inicià una col·laboració molt estreta amb Josep Fontana, que era encara no cinc anys més gran que ell, amb qui havia coincidit al se-

minari de Vicens. Els dos anaven cada diumenge al Mercat de Sant Antoni i feien abundants lectures de llibres vells i organitzaven seminaris i cursos privats d'història, activitats fonamentals per entendre la seva formació històrica. Els dos varen rebre la influència del llibre de Vicens *Industrials i Polítics* (1958) que a partir d'aleshores Termes va reivindicar sempre com una gran síntesi del vuit-cents català. El 1961 el PSUC va encarregar-los, a ell i a Fontana, treballar el fulletó *El problema nacional català*, redactat des de París per Pere Ardiaca amb la col·laboració de Jordi Solé Tura i de Francesc Vicens. La dedicació a aquest text va ser una invitació a prestar una atenció sistemàtica, intel·lectual i acadèmica, pel tema nacional, encara que en aquell moment hagués de sotmetre les seves opinions a la disciplina del partit. Termes començava a definir la seva postura contrària a l'economicisme i al determinisme historiogràfics.

En aquells anys universitaris també va estrènyer contactes amb Antoni Jutglar, amb qui debatiem temes de pensament polític, especialment referits al moviment federal; amb Miquel Izard, aleshores molt centrat en l'estudi del moviment obrer i la Primera Internacional. A tots ells, també a Albert Balcells, una mica més jove, els va impactar molt l'aparició del llibre de Casimir Martí, *Orígenes del anarquismo en Barcelona* (1959). Des de mitjan segle XIX, quan la Universitat de Barcelona es va començar a consolidar, a Catalunya van conviure dos mons historiogràfics que gairebé no mantenien contacte: l'acadèmic oficial, que fins a l'arrencada del segle XX no va començar a connectar una mica amb la realitat cultural política catalana, i l'extraacadèmic, molt important i divers, amb un gran arrelament local. Aquest corrent era el responsable màxim de la història nacional fins a la Guerra Civil (amb el protago-

nisme de Rovira i Virgili, molt valorat per Termes). Ferran Soldevila (historiador a qui Termes apreciava especialment) va voler fer de pont entre aquests dos mons des del seu Seminari d'Història de Catalunya a la Universitat Autònoma republicana, però la guerra va tallar el camí. Al final, s'acabarien imposant els joves universitaris, amb protagonisme creixent de Vicens Vives, qui desqualificà els no universitaris «acusant-los» de romanticisme acientífic; un «pecat» terrible que s'atribuiria al mateix Soldevila. Termes, àvid lector de llibres vells, apreciava especialment i donava un gran valor a aquest món historiogràfic no universitari anterior a la guerra. Per temperament, sovint es burlava dels acadèmics que sacralitzaven la professió. És clar que aquests «mandarins» es regiraren i li feren pagar el menyspreu condemnant-lo a un cert ostracisme.

Mossèn Casimir Martí no era universitari, però s'havia integrat al seminari de Vicens Vives qui, a més, va prologar-li el llibre del 1959 sobre l'anarquisme per donar-li, així, una patent acadèmica (això és, científica). Aquest llibre es va convertir en un estímul i la primera guia que portà Termes al terreny de la història del moviment obrer i dels moviments socials en general. A més, en aquell moment els seus contactes amb Carlos Seco li van permetre acostar-se als fons «clandestins» de la Biblioteca Arús que guardaven les actes de la Primera Internacional (A.I.T.) a Espanya. Evidentment, també va fer moltes lectures internacionals (E. Labrousse, Annie Kriegel, E.H. Carr, Alistair Hennessy, etc.), si bé no es va decantar per cap adscripció metodològica concreta ni s'identificà amb cap escola historiogràfica. La seva idea va ser sempre que com més es llegeix d'una època, resulta menys possible reduir-ne l'anàlisi a un esquema predeterminat. Aquest eclecticisme me-

totològic potser no es deixà veure en la seva tesi de llicenciatura, *El movimiento obrero en España. La Primera Internacional (1864–1881)*, del 1962 (publicada el 1965 amb un pròleg de Carlos Seco Serrano), ja que encara estava «desbrossant» el terreny per copsar els matisos en l'organització institucional de l'obrerisme. Però el germen ja hi era, com es va poder observar en la seva tesi doctoral, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864–1881)*, de 1971. Entremig havia col·laborat amb Balcells, Giralt i Cucó en el primer intent de fer una síntesi de la qüestió en la perspectiva dels PPCC, *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes* (1967). Com va manifestar ell mateix posteriorment, havia tingut interès per l'estructura dels moviments obrers descrita per Labrousse, que en distingia tres fases: la inicial pragmàtica, la central o doctrinària i la final o de masses.

Josep Termes va aplicar fins a un cert punt aquesta categorització (potser també l'ajudà l'any de lectorat que va fer a Anglaterra, a la Universitat de Sheffield, a principis dels seixanta), cosa que li permeté diferenciar l'anarquisme del sindicalisme dins el procés històric. També va ser llavors que va copsar que l'especial arrelament de l'anarquisme en l'espai català era la culminació d'un pragmatisme en la lluita quotidiana on conflüen el primer resistencialisme sindical dels obrers de fàbrica, el «socialisme» federal inicial i l'aiguabarreig de les classes populars en una lluita constant feta d'anticlericalisme, antimilitarisme i antiestatisme. Això ho deixà ben aclarit al recull *Federalisme, anarcosindicalisme i catalanisme*, el 1976. Després de Termes, aquesta perspectiva amplia i de síntesi, que era essencialment històrica i no pas fruit de cap taxonomia derivada d'un idealisme doctrinari, es va anar imposant

en l'anàlisi dels moviments socials del segle XIX català. En aquest sentit, fou un vertader pioner.

En tot això també hi va influir molt la seva biografia. En tornar d'Anglaterra, Termes es va convertir en professor ajudant de classes pràctiques, el nivell més baix de l'escalafó universitari, alhora dels professors Nadal i Seco. Haver-ho aconseguit tenia el seu mèrit en aquells anys perquè aquests dos professors eren com l'aigua i l'oli, «irreconciliables». Un era esquerrà, i de l'escola de Vicens, i l'altre un nouvingut fruit del «colonialisme acadèmic» identificat amb el franquisme. Els que coneguérem el professor Seco sabem que era una persona profundament liberal, un treballador incansable, fill d'un oficial de l'exèrcit africanista que rebutjà rebel·lar-se al costat de Franco l'estiu del 1936. No li ho perdonà i el tancà en un castell, fins que al cap d'uns anys el feu afusellar. Seco refusava —o odiava— profundament el franquisme, però aquests matisos comptaven ben poc en aquells anys. Tot amb tot, Termes no va durar gaire en aquell modest càrrec perquè va ser expedientat novament arran dels fets de la Caputxinada (1966). Tot i que era contrari a la tancada, es va implicar a fons en les protestes posteriors i això li comportà l'expedient. El 1968, Termes va rebutjar els fets de maig a París després de presenciar-los en directe durant uns dies. El disgustava l'esquerranisme de gent de casa bona que contrastava tant amb els seus orígens populars i pobres. L'aparició de la *gauche divine* a Barcelona va acabar de precipitar el posicionament de Termes dins el Partit, sobretot quan membres destacats d'aquesta elit s'hi integraren com a «companys de viatge». Els fets de París van contribuir a dotar Termes d'una «filiació» ben personal, barreja de catalanitat popular, d'un sentiment liberal

i tolerant i de la defensa d'una democràcia social ben poc habitual en el seu entorn. La invasió soviètica de Praga, del mateix 1968, va acabar-lo de reafirmar en aquella perspectiva allunyada de l'ortodòxia. Mostrava un refús visceral en contra de l'estalinisme i del model soviètic. El molestava l'encarcament doctrinari de la militància comunista. Al capdavall, ell havia estat sempre més obrerista que no pas marxista.

En l'àmbit personal i després del nou expedient, Termes va poder sobreviure gràcies a la feina a l'Editorial Planeta, dins l'equip encarregat de confegir el diccionari enciclopèdic Larousse. En aquella feina va coincidir amb molts companys de professió i de militància. El més determinant, però, es va produir el mateix 1968, quan Martí de Riquer i Frederic Udina el cridaren per integrar-se a la nounada Universitat Autònoma de Bellaterra, aleshores al claustre del Monestir de Sant Cugat. El gir va ser total quan el 1969 el seu amic Antoni Jutglar, director del Departament d'Humanitats, va fer-li un encàrrec de professor amb dedicació exclusiva. Aquesta consolidació va ser fonamental en la seva trajectòria com a professor, de cara al sosteniment vital, i també en l'àmbit intel·lectual. La confiança material i professional li permeteren reafirmar els seus punts de vista, també historiogràfics. Al Partit, però, la seva posició es consolidava: entre 1965 i 1973 va formar part del Comitè d'Intel·lectuals del PSUC al costat, entre altres, de Manolo Sacristán, de Josep Fontana, Francesc Vallverdú, Xavier Folch o Antoni Gutiérrez Díaz. I el 1966 es va implicar a fons en l'organització del comitè denominat Taula Rodona de les Forces Democràtiques, que seria el germen de la futura Assemblea de Catalunya. Per altra banda, la creixent presència del marxisme entre el professorat de la UAB, especialment

en el camp de les ciències socials, es va traduir en la creació el 1972 de la revista *Recerques. Història. Economia. Cultura*. Termes va formar part del primer equip de redacció, al costat de Josep Fontana, Ernest Lluch i Joaquim Molas.

Malgrat aquest protagonisme, a Termes cada vegada l'incomodava més la militància comunista. El dogmatisme que encara imperava al PSUC el distanciava. Més endavant, ell mateix descriuria l'ambient de fanatisme doctrinari, de fons anticatalanista, que es respirava als seminaris dominicals que es feien al domicili de Manolo Sacristán. De seguida va veure que tot allò era incompatible amb la seva funció docent. El 1973 es va produir la crisi definitiva. El detonant va ser, com va explicar ell mateix, una conversa amb la dona de Sacristán, Giulia Adinolfi, sobre si l'assassinat d'Andreu Nin havia estat un error o no. Ell va respondre-li que el Comitè Central no havia fet cap resolució al respecte i, per tant, no es podia parlar d'aquell fet. Termes va replicar-li que li aclarís sí, més enllà d'estudiar la pugna entre el PCUS i la Quarta Internacional, ell podia o no podia fer la història de la Guerra Civil. Adinolfi li va dir sense embuts que no. Sense pensar-s'ho dues vegades, la resposta de Termes va ser aixecar-se i anar-se'n, tot arrossegant Fontana, qui no trigaria a reintegrar-se al Partit i a la seva cleda universitària. La marxa de Termes va coincidir amb el retorn al PSUC de Jordi Solé Tura i els «Banderes blanques», que al cap de poc temps van desplaçar de la direcció el nucli «sacristanista» per imposar la línia estratègica del pluralisme eurocomunista.

Coincidint amb aquest canvi d'estratègia i de direcció, la sortida del PSUC de Termes es va ser més sonada quan el maig del 1974 se celebrà el famós Col·loqui d'Historiadors,

coordinat per Albert Balcells i Casimir Martí, a la Fundació Bofill i en col·laboració amb el Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la Universitat de Barcelona. La ponència que hi feu Termes, *El nacionalisme català. Problemes d'interpretació*, va representar un cop molt fort en la historiografia catalana. Va ser una acusació explícita contra la manipulació comunista del fet nacional. Era una provocació clara contra els companys que s'havien mantingut en l'ortodòxia, especialment Fontana i Solé Tura, al qual acusava d'estar ancorats en la concepció estalinista del nacionalisme en lligar-lo a l'estat nació i al protagonisme de la burgesia. No em pertoca estendre'm més en aquest episodi, que tanmateix fou cabdal en la trajectòria de Termes. Tan sols faré una consideració temàtica i un apunt personal. Cal destacar que la primera vegada que Termes explicitava públicament les seves reflexions sobre el fet nacional, el nucli fort de l'argumentació tornava a centrar-se en el protagonisme històric de les classes populars. A parer seu, era aquest aglomerat el que havia mantingut un testimoni nacional fet de voluntarisme etnològic, lingüístic i cultural en general, molt lluny del materialisme interessat de la burgesia econòmica i la necessitat que tenia d'estar a prop de l'estat nació. L'impacte d'aquesta «interpretació» va ser molt gran i Termes es va veure «obligat» a fer seminaris i diverses intervencions per explicar la seva tesi. N'hi va haver dues especialment rellevants, atès que s'hi va produir la confrontació pública entre ell i Solé Tura, convertit en defensor de la tesi «oficialista» del nacionalisme burgès (avalada, amb matisos, per Pierre Vilar que aleshores tenia una gran autoritat).

La primera ocasió es va produir en una taula rodona celebrada a l'Ateneu Barcelonès el 12 de març del 1975. A més

de Termes, hi intervingueren Solé Tura, Josep Benet, Rafael Ribó, Jesús Rodés i Enric Ucelay da Cal que s'estava a la UAB arribat feia poc dels EUA. La sala d'actes-teatre de l'entitat estava plena com un ou, atès que la «guerra» ja era del domini públic, historiogràfic i polític. La segona ocasió, amb un Solé Tura més rearmat argumentalment, es va produir en el Primer Encontre de Ciències Humanes i Socials celebrat el 1976 a Perpinyà per iniciativa de la Fundació Bofill (Jordi Porta) i del Centre Pluridisciplinari d'Estudis Catalans de Perpinyà (Jordi Estivill i Jordi Planes). La ponència central de la segona sessió s'encarregà a Termes, *Classe obrera i qüestió nacional a la proclamació de la II República*. Entre les comunicacions assignades hi figuraven les de Josep M. Bricall, Josep Picó, Pere Solà i Jordi Solé Tura, *La qüestió de l'estat i el concepte de nacionalitat*.

L'apunt personal és el següent. Va ser a la taula rodona de l'Ateneu quan vaig conèixer Termes en persona. Jo no era alumne seu, donat que he fet meva carrera a la UB, on vaig ingressar el 1974 com a professor de classes pràctiques. Per altra banda, a Perpinyà vaig presentar una comunicació lliure en la mateixa sessió de Termes referida al protagonisme històric de les classes mitjanes catalanes (poc després ho concretaria amb el concepte de «sector intel·lectual-professional», en un camp en què, temps a venir, Termes i jo col·laboraríem força). A partir d'aquest moment els contactes entre tots dos es feren habituals i en algunes èpoques pràcticament van ser diaris. Vam mantenir les converses freqüents i les col·laboracions en recerques, en la redacció de llibres o en projectes diversos de manera gairebé ininterrompuda fins a la seva mort. Puc afirmar que Josep Termes ha figurat en el grup de la mitja dotzena escassa de persones que han contribuït a la meua formació personal i

crítica, professional, cultural, política i nacional, amb la sort immensa que cap d'elles ha actuat d'adoctrinador. Agraïment etern.

Una de les primeres llargues col·laboracions que vam tenir es va produir precisament en el marc de l'Ateneu on ens havien conegut. Va ser en un grup finançat que dirigia Vicente Cacho Viu. Posteriorment, jo em vaig convertir en ponent de la Secció d'Història d'aquella entitat i crec que, aprofitant aquesta facilitat, fou el 1985 que projectarem un cicle sobre la Guerra Civil que havia de culminar l'any següent, coincidint amb la commemoració del cinquantenari del seu inici. L'estudi d'aquest període cabdal de la nostra història tot just devia fer uns deu anys que s'abordava amb relativa normalitat a casa nostra. Les grans dificultats per accedir a les fonts era la causa d'aquest retard i també que predominessin els estudis fets per hispanistes que Termes no tenia en gaire bona consideració perquè opinava que analitzaven la guerra a partir d'uns apriorismes i una escala de valor totalment aliens al país. Però en aquella primera fase, els historiadors d'aquí encara arrossegaven així com menystenien força els «vellets», aquells testimonis presencials, una mica pesats, que segons ells interferien els discursos en les trobades i simposis. Curiosament, anys després aquest «vellets» serien enyorats pels mateixos historiadors, ara més grans i disfressats de memorialistes. El Centre d'Història propiciar l'edició de llibres de memòries dels protagonistes de la guerra i va impulsar la recerca sobre fonts bàsiques, amb un gran protagonisme de Josep M. Solé Sabaté i Joan Villarroya. Termes no havia publicat res sobre la qüestió, però tenia fet un coixí extraordinari amb tota mena de lectures. I aquí va reaparèixer el Termes de les grans ocasions, fent

bona aquella dita que afirma que la recerca és veure el que veu tothom i pensar el que ningú ha pensat fins aleshores.

L'ocasió es va presentar quan se li encomanà la lliçó inaugural del curs 1986–87 de la UB. Després de demostrar un gran coneixement dels ritmes i dels temes de fons que determinaren la dinàmica catalana durant la guerra, la novetat va arribar quan Termes va fer un balanç de les causes de la guerra, partint d'una Catalunya radicalment distinta de la resta d'Espanya, amb la valoració del significat de la fase inicial revolucionària. Va alertar del fet que la CNT, dèbil després de la dictadura de Primo de Rivera, havia acceptat l'ingrés de com més gent millor, sobretot a través de la FAI. Eren persones sense cap tradició sindical, progressivament radicalitzada pels efectes de la crisi general, i que en creure arribada l'hora de canviar el país per la força i ràpidament, el 19 de juliol es llençaren a l'acció amb gran radicalitat. Van guanyar la primera batalla, però a partir del dia 21 van començar a perdre la guerra en mig del caos general. Donant per descomptat les atrocitats creixents dels revoltats, Termes posava l'atenció en els assassinats, extorsions, robatoris i tota mena de violències comeses a Catalunya pels «incontrolats», responsables d'entre 8.000 i 10.000 assassinats a sang freda, a més de provocar, indirectament, l'exili d'unes 12.000 persones. Amb l'obertura de les presons sortiren al carrer uns pocs presos polítics i la majoria de criminals, que en bona part se sumaren al caos. Termes avisava, doncs, que es tractava d'una guerra civil, amb bons i dolents a tots dos bàndols, amb gent moguda per un gran idealisme i amb gent sense escrúpols que campava a la seva, sense control i al marge de cap fidelitat ni adscripció ideològica. Termes posava l'accent, a més, en una guerra que tenia com

a protagonistes principals les classes populars de la rereguarda, que en les guerres del segle XX cada cop eren més damnificades. En sortir de l'acte al Paranimf de la UB vaig coincidir amb diversos catedràtics de diferents disciplines. N'hi va haver alguns que em digueren que estaven indignats per l'intolerable repartiment de culpes que havia fet el conferenciant.

Termes havia començat a trencar la visió ideologitzada de la Guerra Civil majoritàriament imperant fins aleshores. En aquest sentit, estava practicant una de les funcions bàsiques de l'historiador, que consisteix a revisar permanent el que s'ha escrit prèviament sobre uns fets a partir de l'aparició de noves dades i dels punts de vista canviants des dels quals es fa la revisió històrica. La revisió és habitual, sobretot en cada canvi generacional, i fins i tot en la necessària evolució que ha d'experimentar cada persona (historiador) al llarg de la seva carrera (vida). Ara bé, convé no confondre un revisionista amb un negacionista. El darrer, molt habitual en un món del nou-cents que ha generat tants perdedors i damnificats, es converteixen en «mals historiadors» quan les seves anàlisis se sostenen amb apriorismes i «certeses» preestablertes per combatre els «col·legues equivocats». Termes va aclarir com entenien la Guerra Civil en el llibre-entrevista que Arnau Cònsol va mantenir amb ell: *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, publicat el 2008, i que continua essent una síntesi altament recomanable. A parer meu, però, el llibre que millor expressa la voluntat revisionista proposada per Termes, al mateix temps que es proposa fer la història de les classes populars, dels «humils sense història», és *Misèria contra pobresa: els fets de La Fatarella de 1937* (2005). És un exemple local de la resistència pagesa a la col·lectivització agrària durant la guerra. És un exemple extrem de resistència, que en una nit va provocar

trenta-cinc morts i que esdevindria un dels factors desencadenants de la crisi barcelonina del maig de 1937.

El professor Termes va impartir docència en tres Universitats: l'Autònoma de Bellaterra, la de Barcelona i la Pompeu Fabra, on es jubilà. Com ja he apuntat, no vaig ser mai alumne seu i, però quan jo ja era professor vaig substituir-lo en alguna ocasió i quan se'n va anar a la Pompeu Fabra vaig assumir els seus grups d'història contemporània de Catalunya i d'Espanya a la UB. Recordo una ocasió, força al principi, que li vaig demanar d'assistir a una de les seves classes per veure com les plantejava. Ell em va respondre, somrient, que valia més que no hi anés, que era millor conservar l'amistat. Una altra lliçó apresada. Temps després, recordo molt bé el dia que, pujant amunt per la Rambla, en Pep em va demanar que em semblaria si es traslladava del nostre departament a l'Institut Jaume Vicens Vives que dirigia Fontana a la Universitat Pompeu Fabra. Vaig dir-li que fer-ho comportava traslladar-se a un territori, podríem dir, relativament hostil. Evidentment, no em va fer gens de cas, però pels comentaris posteriors que feia sobre aquella experiència jo no anava del tot errat. Coses de la vida. Al final, no es va acabar de trobar còmode a la UPF i va retornar a la UB per esdevenir catedràtic emèrit.

El Termes professor–mestre, amb el seu caràcter i personalitat força excepcionals i amb la seva trajectòria de lluitador antifranquista, va adquirir una dimensió professional i nacional en un moment extraordinàriament oportú. En els anys setanta, àmplies capes de la població catalana reclamava coneixement històric, negat fins aleshores, d'una història progressista, popular i nacional. I en Pep Termes es va convertir en la icona dels historiadors compromesos a omplir aquest buit.

Al cap de deu anys de la seva mort, podem començar a avaluar el buit, a cadascú el seu, que Josep Termes ens ha deixat i ha deixat al conjunt del país. És un buit afectiu, un buit de mestratges, en plural, un buit historiogràfic i un buit nacional. Podríem concloure que Termes va ser un home acumulatiu, que sumava al seu voltant sabent guardar sempre ben protegida la seva intimitat. A mi m'han demanat de parlar de la seva labor historiogràfica i professoral. De la segona només puc referir-me al seu mestratge «de carrer» i «de bar» (el de l'Ateneu Barcelonès es va acabar convertint en la seva «oficina» predilecta, acompanyat sempre d'un cafè amb llet i una cigarrera). En aquest sentit, puc assegurar que era ben rar deixar-lo sense haver après alguna cosa nova, amb una idea nova per reflexionar. A vegades, el mestratge s'amagava rere una allau d'anècdotes i valoracions variades: Termes va ser un grandíssim conversador. Fins i tot no deixava de parlar quan el portava de paquet amb la meua moto, cosa que, sigui dit tot passant, em sembla que li agradava especialment.

Pel que fa a la seva tasca d'historiador i a la seva identificació amb les classes populars, he triat centrar-me en tres aspectes: la història del moviment obrer català; l'estudi del nacionalisme català; i la història de la Guerra Civil a Catalunya. Cap dels tres exhaureixen ni de bon tros els seus interessos, les seves reflexions i la seva producció. Però aquests tres camps d'investigació van interessar-li tota la vida, fins al final. L'any que va morir, el 2011, va publicar *Història del moviment anarquista a Espanya (1870–1980)*, un gruixut llibre de síntesi. L'aportació de Termes en els àmbits esmentats va ser pionera i innovadora, cosa que no era ni fàcil ni gaire habitual. En el ram de la història no és freqüent trobar una persona que al llarg de la seva vida hagi tingut més d'una idea realment ori-

ginal. És per això que em va sorprendre, i no pas favorablement, la valoració que en va fer Josep Fontana en l'acte que es va organitzar en record de Josep Termes a l'Ateneu Barcelonès el 25 de maig de 2015. Em va sorprendre que Fontana pogués afirmar que Termes havia sigut un gran historiador mentre havia estat vinculat a l'ortodòxia marxista i al PSUC. Quan va desvincular-se'n, va continuar Fontana, Termes només va fer divulgació i es va dedicar a causes perifèriques com la del nacionalisme. «Jo soc el millor; nosaltres som els millors!», que va dir l'Espriu més corrosiu.

Agustí Colomines ha recordat una ocasió en què Termes li va parlar d'una «història invisible», molt difícil d'explicar. És la imatge del món que cadascú té d'ell mateix i de la societat amb la qual comparteix l'imaginari, els símbols i els records. L'ofici d'historiador també està condicionat per aquest univers compartit que, per a Termes, era la nació. La nació, deia, que cada grup social viu segons la seva particular experiència i configuren els comportaments respectius i les actituds polítiques particulars. Es tractava i es tracta d'un element «invisible» perquè l'historiador no el pot fer evident en la redacció dels seus treballs. En aquest aspecte, Termes compartiria la reflexió crítica de Traverso que m'ha servit per començar aquestes pàgines. Però es tracta, així mateix, d'un element ben visible quan el que valorem és el compromís de l'historiador amb la seva societat i amb la seva època. És en aquest sentit que la nostra nació encara necessita reivindicar el llegat de Josep Termes, el seu mestratge. La seva obra va ser —i segueix essent— realment exemplar. Absolutament necessària.

NOTES SOBRE EL CATALANISME POPULAR, EN RECORD DE JOSEP TERMES

JOSEP-LLUÍS CAROD-ROVIRA

Al diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, l'IEC, el mot «patriotisme» és definit com a «Amor zelós a la pàtria». Cerco al Fabra l'entrada «catalanisme» i hi dona aquest significat: «Devoció a les característiques i interessos nacionals catalans». Entre «l'interès ardent i actiu» del «zel» i el «respecte reverent» de la «devoció», guaito el diccionari de l'IEC i, a més de la definició esmentada de catalanisme, tan devota, n'hi afegeix una altra. Aquesta: «Moviment que defensa el reconeixement de la personalitat política de Catalunya o dels Països Catalans». Comencem a anar bé. En penso una tercera, que no veig enlloc, i que em serveix força per il·lustrar el que aniré desgranant, més endavant: «Sentiment patriòtic català, patriotisme dels catalans amb relació al seu país». De la gent que s'estimava molt Catalunya, sobretot la cultura i la llengua, el folklore popular, les tradicions i l'imaginari col·lectiu, i que no s'estava de demostrar-ho en públic, fins i tot en contextos més aviat hostils o inapropiats, sempre n'havíem dit «catalanista» i, en el llenguatge més col·loquial, ser de «la ceba» o del «morro fort». I segur que a tots ens ve al cap un reguitzell de noms de persones a qui escauria aquesta afirmació: «És molt catalanista»... A hores d'ara, no és estrany que, en referir-nos a algú,

amollem frases com aquesta: «Ui, sí, ell, malgrat que sigui, o hagi estat, d'aquest partit, personalment és molt catalanista!»...

En la consciència de la gent, doncs, hi ha partits que són percebuts com a catalanistes i altres no, o bé no tant com d'altres. Però sigui com sigui, amb més convenciment o bé no tant, a Catalunya, fins al 2006, tots els partits polítics s'han presentat, en algun moment, com a catalanistes, PP inclòs. Ningú no volia quedar fora, doncs, d'un sentiment que s'intuïa general al país i que, en tot cas, combatre'l o sentir-s'hi aliè constataven que no els convenia perquè feia malbé la seva imatge pública, en la mesura que anava en direcció contrària a un sentiment majoritari. Tothom figurava que era catalanista i tenia tot el dret del món a sentir-se'n, però no tots els catalanistes defensaven les mateixes coses per al seu país, la seva cultura, la seva economia i la seva capacitat de decidir en tots els àmbits.

Tanmateix, els catalanistes de la més variada espècie, vam arribar a coincidir en el mateix himne nacional, com passa amb tots els himnes nacionals de tots els països del món. I, francament, he de confessar que, més d'un cop, entonant *Els Segadors*, he mirat de cua d'ull més d'un veí meu, a l'hora de cantar, posem per cas, «Que tremoli l'enemic, en veient la nostra ensenya». I se m'ha disparat la imaginació i els interrogants d'incomprensibilitat, en constatar, per exemple, que n'hi ha que no conceben la «nostra ensenya» onejant en solitari, sinó sempre acompanyada de l'espanyola. O bé, en més d'una ocasió, he estat a punt de demanar a algú que, ardidament, brandava l'himne, en qui pensava quan deixava anar allò de la «gent tan ufana i tan superba». No per res, sinó per simple curiositat.

Tot això, però, aquest attrezzo mínim de Pastorets, una mica amateur i amb un caràcter postís, artificios i fàcilment detectable en segons qui, ha saltat pels aires quan, els darrers anys, el catalanisme majoritari ha canviat d'orientació i de sala d'espectacles, tot passant del casal parroquial al Teatre Nacional. Ja no ha posat, doncs, tots els ous a la cistella d'ofrenar «noves glòries a Espanya», sinó que ha optat per canviar de cistella, deixar Espanya i posar-hi més ous. Ja em perdonaran la vulgaritat expressiva, però, potser ajudat per la calor estiuenca, no se m'acut un retrat millor del que hem fet i d'on som ara i del que caldrà fer en el futur, si volem anar més lluny.

Si guaitem enrere, amb una mirada a la nostra història contemporània que abasti tot el segle XIX i quasi tot el XX, podria semblar com si el catalanisme, com a expressió del patriotisme català, en realitat no tingués sentit en ell mateix, sinó en la mesura que intervenia en l'escena espanyola com a element regenerador, modernitzador i democratitzador de l'Estat, esdevenint així molt més un matís que una idea, una branca que un tronc, un apèndix que no pas un cos sencer. Es tractava, ras i curt, d'arreglar Espanya, però de Catalunya estant, des del convenciment que l'única bona solució per a Catalunya consistia a fer que fos, alhora, una bona solució per a Espanya. L'objectiu, doncs, d'aquest catalanisme ha estat actuar com un complement positiu d'Espanya, procurant, això sí, obtenir-ne alguns beneficis per a Catalunya, sobretot en l'àmbit socioeconòmic, des de la influència que, a Madrid, pugui exercir-se amb un grapat de diputats catalans, en particular quan el partit espanyol al govern no disposa d'una majoria suficient que li assegurï tranquil·litat governamental i estabilitat parlamentària. S'han escrit milers d'articles i cente-

nars de llibres, defensant que aquest era l'únic sentit del catalanisme i, en conseqüència, avalant que no hi ha altra raó, altre sentit i altre objectiu per al catalanisme que no sigui actuar com a factor regenerador d'Espanya.

Aquesta visió limitada, reduccionista i inexacta del catalanisme, però, deixa de banda que, per exemple, els que es reclamen catalanistes a Catalunya del Nord no gasten les seves millors energies a regenerar Espanya, ni restringeixen el seu futur com a catalans a posar la seva confiança en una futura Espanya, moderna, regenerada i democràtica de debò i, menys encara, sent com són ciutadans d'una República, no fan cap vassallatge acrític de la monarquia borbònica. Avui més que mai, doncs, el catalanisme ja no té com a prioritat una altra Espanya, una Espanya millor on el poble català pugui trobar-s'hi més còmode, sinó que, ben al contrari, considera que, justament, la comoditat anhelada només és possible fora d'Espanya, deixant Espanya, sortint d'Espanya per connectar amb plena llibertat amb el món, amb tot el món, Espanya i França incloses.

Estem, doncs, davant d'un nou catalanisme: el *catalanisme nacional*. Perquè, fins fa amb prou feines uns deu anys, podria talment semblar que fora del *catalanisme espanyol*, per dir-ho d'alguna manera, no hi havia raó de ser, tant si es tractava d'un catalanisme *autonomista*, com *federalista*, com d'un ambigu catalanisme *nacionalista* que mai no en precisava l'horitzó. En realitat, però, fins i tot entre alguns dels que han estat banderers d'aquestes opcions, sempre hi havia algun moment en què se'ls escapava alguna convicció nacional un xic més agosarada i menys purament tàctica, donant entenent que, tard o d'hora, això hauria d'acabar-se. I, plantejat d'aquesta manera, podria

fer l'efecte que, en realitat, aquest ha estat l'únic catalanisme existent quan, feliçment, no ha estat ni és així. Al costat d'aquest catalanisme col·laborador amb Espanya, si no directament col·laboracionista, subordinat, dependent, que surt de Catalunya, però que sempre s'acaba a Espanya, n'hi ha hagut un altre. Potser hi ha estat en un format latent, minoritari, sense gaire ressò públic, però no per això menys real i, sobretot, menys catalanista. Aquest *catalanisme nacional* no es considera cap variant d'Espanya, cap part d'altre país que no sigui ell mateix, ja que té sentit per ell mateix. Aquest *catalanisme nacional* neix aquí i abasta tot el món, perquè no posa límits ni fronteres a la seva solidaritat, a la voluntat de comprensió de tota l'espècie humana i de col·laboració no subordinada amb tots els pobles i cultures sense excepció.

Una manera de combatre tots els catalanismes, tant l'espanyol com el nacional, per part de certa pseudoesquerra, ha estat qualificar de burgès el moviment d'afirmació nacional catalana. Es tracta d'aquella esquerra que, a l'hora de la veritat, no li cal escollir entre cap de les preteses dues Espanyes perquè, amb relació a la qüestió catalana no es pot triar i només n'hi ha una de sola, «España no hay más que una», com saben molt bé Lerroux, Azaña, Negrín, Felipe González, Rubalcaba o Pedro Sánchez. És aquella esquerra que potser ha llegit poc, de pressa i malament, per a la qual Poulantzas deu ser una varietat d'amanida grega i Marx un llinatge pertanyent a una coneguda família d'actors còmics.

En fi, no va ser la burgesia industrial qui va crear la nació catalana, ni aquesta va néixer el 1901 amb la fundació de la Lliga, ni abans amb la Renaixença i l'Oda d'un poeta al banquer per a qui treballava. Pierre Vilar, marxista, per cert, ja es

referia al nostre país com una de les poques societats diferenciades que, a Europa, encaixaven en el concepte de nació, fa set segles pel cap baix. O, per dir-ho en mots de Termes, «les classes populars catalanes ja havien posat els fonaments del desvetllament nacional de Catalunya» abans que nasquessin Prat de la Riba o Francesc Cambó. Però això hi ha qui no ho sap o s'estima més no saber-ho.

El primer catalanisme més o menys polític pot definir-se provincialista, regionalista, autonomista, federalista o confederalista o, més ambiguament, nacionalista, però no es planteja cap futur per a la nació catalana sense Espanya, fora d'ella o al marge del seu poder polític. És, de fet, un catalanisme que ha estat hegemònic al llarg de gairebé tota la història recent del nostre país, fins despús-ahir. Però, sincerament, estic convençut que és ja un model esgotat, que pertany al passat, perquè és incapaç de trobar solucions als grans problemes de la Catalunya d'avui i satisfacció plena per a tants projectes col·lectius com hi ha empresos pensant en el demà. L'altre, el catalanisme nacional, és obertament sobiranista, independentista, encara que no rebutgi col·laborar amb Espanya, amb la voluntat de fer menys incòmode la nostra dependència de l'Estat on paguem els nostres impostos, mentre en formem part, primer, i com a futurs bons veïns, després.

Avui es planteja o hauria de plantejar-se una estratègia democràtica gradual que culmina en una nació políticament lliure, com les altres d'Europa. Per a aquest catalanisme nacional, Espanya és només una etapa forçada, però no la fi del camí. És tan sols una parada en el trajecte, però no l'estació final. Perquè amb Espanya sí que hi ha coses a fer: per exemple anar-se'n, sortir-ne, deixar-la. El nostre país té prou sentit

per esdevenir interlocutor directe amb Europa i el món. El catalanisme espanyol, l'històric, no ha anat més enllà del primer vers de l'*Oda a Espanya* de Joan Maragall, aquell que s'encalla en l'«Escolta Espanya», una vegada i una altra. El catalanisme nacional de les noves generacions, però, ja s'ha llegit tot el poema i ha arribat al darrer vers: «Adéu, Espanya!».

Com ja hem dit, existeix una insistència obsessiva, a Espanya, en tot el ventall polític que va des del nacionalsocialisme fins al socialnacionalisme, a afirmar que la reivindicació nacional catalana és cosa de la burgesia, que la nació catalana és una creació burgesa i que els que en reivindiquen la independència també en són. Però és una obvietat que no hi ha, ni a Catalunya, ni segurament a cap altre país, dos milions de burgesos que, a més, es mobilitzen, amb samarreta acolorida i brandant estelades, per a tallar la frontera o ocupar l'aeroport, o que surten al carrer a manifestar-se per la independència, que s'hi mostren favorables en els dos referèndums (el 9 de novembre i l'1 d'octubre) i que, coherentment, voten opcions independentistes per a constituir el Parlament de Catalunya on esdevenen l'orientació política majoritària, en vots i en escons.

Al costat d'un catalanisme de caràcter conservador o bé dirigit a participar en la política espanyola com a mesura que dona sentit a la seva existència, ha existit i existeix, avui més que mai, un altre catalanisme, un catalanisme popular. Fins fa cosa de quatre dies, eren pocs els que gosaven referir-s'hi i que tenien el coratge de desmitificar la guatlla del caràcter únicament burgès del catalanisme: Josep Termes i Eva Serra, des de l'àmbit acadèmic, i Fèlix Cucurull des de fora de la Universitat, en són l'exemple més destacat dels que ja no es troben entre nosaltres.

Aquest darrer sostenia que, ja al segle XVII, es manifestava un catalanisme popular i nacional, *patriotisme social i defensiu* en deia Roca i Farreras, de manera que els motius de l'alçament popular a la Guerra dels Segadors i la resposta catalana «corresponen a les característiques dels actuals moviments d'alliberament nacional» i expressaven, de fet, el que avui en diríem una clara consciència nacional de catalanitat. És ben normal, doncs, que entre els cercles més combatius del moviment d'afirmació catalana, al segle XIX, anés imposant-se *Els Segadors* com a himne reivindicatiu i, finalment, nacional. I, tot al llarg del mateix segle, el seguit de bullangues, revoltes, moviments de protesta, guerra dels matiners o carlinades diverses, en totes aquestes manifestacions socials, l'existència d'una clara dimensió nacional, sovint en forma d'anticentralisme desfermat, hi és tan evident com el component inequívocament popular, sovint exclusivament popular, de cadascuna d'aquestes manifestacions reivindicatives.

I el mateix podríem dir de diferents expressions de protesta al si dels moviments nacional-populars anteriors, com ara remences, segadors, maulets i vigatans, o bé posteriors al XIX, enllaçant amb la lluita contra la dictadura franquista i fins arribar als nostres dies. En aquest sentit, limitar-se a una lectura exclusivament econòmica no permet una comprensió global dels fets, ja que és innegable el pes de la cultura, la política, el sentiment i la consciència nacional, així com la llengua, per entendre millor determinats fenòmens socials. El mateix Termes va escriure que «el fet nacional és molt més un fet de les classes populars que no pas de les respectives burgesies» i també que «la reactivació nacional ha estat fonamentada en les classes populars». Eva Serra, al seu torn, sentencià que «Des de l'òptica d'un país sense estat convencional s'entén la defen-

sa de Barcelona pels gremis (el 1714) i la defensa de les urnes pels ciutadans (el 2017). És la mateixa lògica. Poc factible que passi en altres contrades».

Un estudi del carlisme, abordat des de la perspectiva d'anàlisi del fet nacional, no faria altra cosa que reforçar aquesta idea. El tradicionalisme i el conservadorisme, per no dir-ne reaccionarisme en matèria moral i religiosa dels carlins, no hauria de fer oblidar que el seu portaveu, el 1919, la revista *Juventut*, duia el subtítol de «Per la fe i per la pàtria» i que el seu dirigent màxim, Tomàs Caylà, assassinat l'estiu de 1936, era un catalanista convençut que defensà ardidament l'Estatut de Núria i cridà els seus correligionaris a votar-lo favorablement, mentre que el seu convilatà, el canonge de Valls Carles Cardó, sostenia que era deure dels cristians defensar el dret d'autodeterminació i anava més enllà i tot en afirmar que «la independència no es demana, es proclama i es defensa».

Els republicans catalans, dits federals al segle XIX, representaven una concepció del federalisme ben diferenciada dels federals espanyols, els quals, ahir com avui, mai no han federalitzat absolutament res, ni una dotzena de guàrdies civils, ni mitja companyia de l'exèrcit, ni un recambró d'una ambaixada, consolat o residència de l'ambaixador, ni un tros de via de tren, ni un bocí d'aeroport, ni un vestíbul d'estació de Renfe, ni mitja taula d'un jutjat, ni un despatxet d'Hisenda i n'utilitzen el mot com a pretext per a tranquil·litzar consciències, esmorteir reivindicacions i anestesià rebel·lies, però sense cap intenció d'arribar a una estructura realment federal. El federalisme català, d'altra banda, sempre ha tingut com a referent la tradició confederal de l'antiga Corona d'Aragó, on conflüen també el País Valencià i les Balears, i incorporava

Portugal en l'imaginari d'una Ibèria federal. Els federals catalans sostenien que tan sols et pots federar des de la llibertat, des de la independència prèvia que et faculta per fer aquest pas, lliurement, ben diferent, doncs, del federalisme espanyol. Roca i Farreras, un dels teòrics del federalisme republicà de fa quasi un segle i mig, no dubtava que l'estadi últim a qual calia aspirar era tenir «les barres de Catalunya sobre les portes dels consolats i les ambaixades».

La variadíssima sopa de sigles de l'esquerra catalana dels anys trenta, no integrada precisament per burgesos o aristòcrates, coincideix en la defensa de l'existència d'una nació catalana i del seu dret a l'autodeterminació, posició que es mantindrà sota el franquisme, a l'interior del país i a l'exili, i que cristal·litzarà en l'Assemblea de Catalunya, fundada ara fa mig segle, però que ja no constitueix un lloc comú de les sigles actuals, a algunes de les quals és difícil de qualificar-les d'esquerra, de catalanes, o bé totes dues coses alhora.

He de confessar que els nuclis reduïts de militants de l'independentisme s'esquerres dels primers anys setanta (FNC i PSAN, bàsicament) vam respirar alleujats en tenir coneixement d'alguns textos de Josep Termes. Em refereixo a aquells on parlava de forma desacomplexada de l'existència d'un catalanisme popular, d'un patriotisme de les classes populars, ben viu, real i persistent en el temps, una manera de viure i expressar un sentiment nacional amb tota naturalitat i que no era el resultat de cap elucubració teòrica, ni l'expressió d'una identitat adquirida després d'haver passat pel sedàs d'una ideologia determinada i preestablerta. Termes ens deia coses de sentit comú, que potser ja havíem més o menys detectat, però que,

fins llavors, ningú del món acadèmic no havia gosat de posar en solfa, ordenat i presentat com un tot coherent.

Parlo, clar, de la pràctica normal de dotar-se d'organitzacions polítiques i sindicals pròpies i rebutjar o malfiar-se de tota entitat o actitud amb tuf de sucursalista. L'antiestatisme català, tan lògic en una terra d'ànima llibertària, és inseparable de la percepció popular de l'administració espanyola com un ens aliè i incompetent, una burocràcia ineficaç, sobredimensionada i anticatalana, esdevingut terreny enemic quan hi posem els peus, cosa que explica que hi hagi tan pocs catalans que siguin jutges, inspectors d'hisenda o militars. És conegut el rebuig a integrar-se en l'estructura militar de l'Estat, encara que algun català hagi arribat a president del consell de ministres del govern espanyol i capità general de Puerto Rico, com el general Prim, o a mariscal de França, com Josep Joffre, i que, dècades enrere, no eren pocs els balears que van dur tricorni o uniforme caqui, com a única sortida laboral possible, o bé que hi hagi hagut i hi hagi encara un nombre notable de valencians tocant el bombo a les bandes de música de l'exèrcit espanyol.

José Patiño Rosales, ministre de Felip V i inspirador dels Decrets de Nova Planta contra els Països Catalans, assegurava: «El genio de los naturales (de Catalunya) es amante de la libertad (i...) son (los catalanes), apasionados de su patria, con tal exceso que les hace transtornar el uso de la razón, y solamente hablan en lengua nativa». Més enllà del tòpic supremacista de referir-se als catalans com a gent que parla només la llengua pròpia, cosa que dit en boca d'un espanyol, al segle XVIII i segurament al XXI i tot, té la seva gràcia, és impor-

tant destacar la referència a l'amor del poble català per la llibertat. Un segle després, l'historiador militar francès Joseph N. Fervel escrivia que «la tendresa dels catalans per la llibertat no és, en el fons, res més que un amor exclusiu per la independència absoluta». El ja esmentat Roca i Farreras, a finals del XIX, es referia a «l'esperit d'independència nacional o de regir-se solament per ses pròpies lleis» com una de les constants més característiques del poble català. I, amb un llenguatge més actual, Josep Fontana, a l'obra *La formació d'una identitat*, remarcava com la defensa de la democràcia, les mobilitzacions per la democràcia, la cultura i la voluntat democràtica formaven part també de la identitat catalana.

Si convenim amb Josep Termes que la llengua és «un element bàsic configurador d'una nació», que «l'idioma forma part d'una nacionalitat», que existeix una «consciència idiomàtica» i que el signe més clar de reconeixement del poble català «és la llengua», no ens farà gens estrany que, en el seu moment, fos Pierre Vilar qui s'hagués referit a l'existència d'un «patriotisme lingüístic». És Termes qui ens ha recordat com els treballadors catalans, a l'ombra del totpoderós moviment llibertari, era parlant en català que duïen a terme la seva activitat social i sindical i es relacionaven oralment entre ells.

Un cas magnífic de patriotisme lingüístic ens el dona, precisament, el reusenc Josep Llunas, obrer, maçó, lliurepensador, catalanista, republicà i un dels noms més destacats del moviment anarcosindicalista. Llunas té tota la seva obra en català i durant quinze anys (1881–1896) dirigí el periòdic *La Tramontana* en aquesta llengua. Des d'aquesta revista pot fer-se un seguiment de la Catalunya popular, la vida quotidiana

i l'univers de complicitats que compartien els dissidents del dogma oficial representat per l'oligarquia econòmica, la jerarquia catòlica i la monarquia borbònica. Però, a més, el 25 d'agost de 1895, aquest dirigent obrer abandonà un míting públic després de negar-se a fer la seva intervenció en castellà, tal com li ordenà l'autoritat governativa, ja que ell volia intervenir-hi en català. Tres mesos després, el vendrellenc Àngel Guimerà emprava el català en el discurs d'obertura de les activitats de l'Ateneu Barcelonès i fou Josep Lluнас, precisament, un dels primers a manifestar-li tot el seu suport públic per aquella decisió.

Durant dècades, en ple franquisme, vam patir discursos d'odi per part de certa esquerra, desfigurant la realitat, consistents a assegurar que el català era la llengua de la burgesia, donant a entendre que el castellà era la llengua del «proletariat». Aquesta fal·làcia, deixava de banda que l'única llengua perseguida era el català, que a la major part del territori les classes subalternes parlaven català i que, en canvi, el castellà era l'única llengua sense problemes d'ús al nostre país, d'acord amb el lema inequívoc de «Si eres español, habla español», exactament igual que Franco ahir, però igual que la majoria de jutges avui, la guàrdia civil, la policia nacional i una bona colla de metges i professors universitaris arreu del país, encara, al sud dels Pirineus. Hi ha, doncs, molts castellanoparlants que ni eren ni són treballadors, sinó, aquests sí, burgesos dimissionaris de la llengua, funcionaris civils, uniformats o de paisà o membres de la Conferència Episcopal Espanyola. Ahir, com avui, el castellà era l'única llengua de l'Estat espanyol, la dels seus organismes, institucions i cossos diversos, la llengua per antonomàsia del seu funcionariat.

Precisament, la majoria de la burgesia catalana canvià de llengua durant la dictadura franquista i es passà a la llengua dominant, l'idioma dels vencedors, la parla de l'Exèrcit d'Ocupació de Catalunya, que així es deia oficialment, mentre que les classes populars i mitjanes continuaven fidels a la llengua nacional, als pobles i a les ciutats; mentre que cada Maria feia el possible per perdre l'accent de la vergonya i tota Núria procurava exhibir el de la dignitat. Unes dècades abans, però, ja s'havia produït la primera dimissió lingüística entre la burgesia nostrada quan, amb la immigració interior procedent dels diferents territoris de llengua catalana, els senyors abandonaven el català perquè no volien parlar com els nous catalanoparlants que s'havien convertit en els porters de l'immoble on vivien.

Com que, segons Termes, «per a nosaltres la llengua és la conformadora bàsica de la nostra nacionalitat», és per aquest motiu que ens adverteix que «cal tendir a una visió de Països Catalans, amb la base tanmateix de l'autonomia de cadascun d'ells, però també amb la dels vincles col·lectius i la vocació de ser col·lectiva». Com ja deia Joan Fuster, la «unitat» que som abraça i tolera una pluralitat perceptible». Però cal reconèixer el paper disgregador que l'actual Estat espanyol de les autonomies ha tingut en el cas de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià, pel que fa a l'afebliment progressiu dels elements comuns i vincles compartits i en el seu distanciament institucional i polític. De fet, tant la Constitució espanyola republicana de 1931, com la monàrquica de 1978, van establir la prohibició de federar comunitats autònomes, disposició legal pensada, exclusivament, contra els Països Catalans. Sovint, malauradament, fa tot l'efecte que no hem avançat gaire més enllà de les proclames fraternals dels poetes de la Renaixença, ja que no

hem estat capaços de crear una proposta política de futur compartit des de la realitat plural interna, com tenen també, d'altra banda, la majoria de nacions europees.

L'expedició militar de la Generalitat a Mallorca, el 1936, encaixa en aquesta idea present en l'estructura profunda del pensament nacional que anomenem Països Catalans i cal recordar el cas de Manuel Uribarrí, el capità de la guàrdia civil i membre del partit valencianista Esquerra Valenciana que reconquerí Eivissa a la mateixa època, en unes operacions armades totalment boicotejades pel govern espanyol, suposadament republicà i d'esquerra. O bé, del mateix partit, Vicent Marco Miranda, batlle de València, adscrit a les Corts espanyoles com a diputat de la Minoria parlamentària catalana. I és bo de no passar per alt noms com els mallorquins Gabriel Alomar, autor de *Catalanisme socialista* (1910), Antoni Maria Sbert, conseller de Cultura de la Generalitat o Pere Oliver i Domenge, autor de *La catalanitat de les Illes Balears* (1916) i batlle de Felanitx que, el 1934, feu instal·lar uns grans altaveus a la plaça del poble perquè els veïns felanitxers seguissin en directe la proclamació de l'Estat Català pel president Lluís Companys.

El patriotisme català no és un nacionalisme agressiu, intolerant, expansiu, que vol imposar una llengua, una cultura i una identitat fora del mateix àmbit territorial, sinó un moviment democràtic, defensiu, integrador i d'afirmació nacional. Aquest patriotisme recolza, fonamentalment, en el poble, en les classes populars i mitjanes, i és per això que podem parlar de *catalanisme popular*, potser perquè, vista la història passada i el present viscut, aquestes classes són les més clarament nacionals de manera molt sobresortint. Però, en el nostre cas, com

en tot altre procés d'emancipació nacional al primer món, es tracta d'un moviment interclassista perquè una nació democràtica només pot bastir el seu estat amb el concurs de totes les ideologies democràtiques. Avui, les classes populars i mitjanes, en el seu conjunt, formen el gruix central del catalanisme nacional i popular, integrat majoritàriament per rostres anònims. Contràriament, és entre la burgesia, també en el seu conjunt, però amb l'excepció de casos individuals amb noms ben concrets i compromesos amb el país i la seva causa nacional, allà on se situen les reticències màximes, per no dir les hostilitats més evidents, en relació amb la plena llibertat de la nació catalana, com advertí Salvador Seguí, el *Noi del Sucre*, el 1919, en una conferència memorable a l'Ateneo de Madrid. El país els necessita tots ells i no es pot permetre prescindir de ningú, perquè només és pròpiament nacional allò que és format per la majoria social de la nació.

No som la Irlanda dels anys vint, tampoc l'Algèria de 1954, ni el Vietnam dels anys 60 i 70. Ni el Delta de l'Ebre, ni el del Llobregat, amb estany de la Ricarda inclòs, són el Delta del Mekong. Ni ERC, ni Junts, ni la CUP no són el Vietcong. Ni ho són l'Òmnium ni l'ANC. Som un territori situat a la Unió Europea i a l'espai OTAN. I la sortida a la situació d'opressió nacional només podrà reeixir i assolir els seus objectius alliberadors amb una gran capacitat d'articular un projecte col·lectiu que incorpori la majoria inqüestionable de la nostra societat, amb dirigents preparats i amb sentit d'Estat, mirada llarga i coratge polític, sabent que un país europeu que vulgui ser lliure, com la Noruega o la Malta del seu moment, necessita suports ideològics i de classe molt amplis i diversos.

Feliçment, en tant que nació europea, no som una raça, sinó una cultura sotmesa a un llarg procés d'opressió nacional que vol dir, de fet, opressió política, exacció econòmica, substitució lingüística, anorreament cultural, manipulació informativa, persecució judicial, repressió legal i agressió policial. És així que es pretén esborrar l'especificitat cultural d'un grup humà determinat com la nostra societat nacional diferenciada per tal que, difuminats els trets distintius, poder ocupar així l'espai català amb la seva especificitat nacional (política, cultural, lingüística, econòmica, etc.) substituint-la per la del grup nacional opressor o dominant: l'espanyola.

Una nació és, fonamentalment, un espai compartit d'interessos, referents, valors, emocions, un univers simbòlic i un saber comú. El sistema nacional de referències requereix, però, el poder polític indispensable per sostenir, enriquir, cohesionar, renovar i difondre una cultura determinada, específica, única. I demana mecanismes de vertebració col·lectiva i de socialització. Quan no es disposa de prou sobirania per garantir-ho és quan, lentament, l'abast d'un altre sistema de referències va desgastant el propi, afeblint-lo i desfigurant-lo, fins que acaba per substituir-lo.

Contràriament, però, a identitats tancades, estàtiques, immutables, la identitat nacional catalana és dinàmica, canviant, en moviment constant i sobre la base de la identitat heretada s'ha anat conformant i enriquint amb aportacions diverses procedents de les successives onades migratòries al llarg de la història, així com del fenomen universal de la globalització. A més, en un període d'identitats complexes, hi ha individus que tenen identitats múltiples i simultànies, de manera que

sense renunciar a la seva identitat d'origen (espanyols, gallecs, marroquins, bosnians, equatorians, senegalesos, equatorians, argentins, xinesos, etc.) són també catalans, de la mateixa manera que els nostres exiliats republicans van fer-se també argentins, mexicans, xilens, veneçolans o uruguaians, sense deixar en cap moment de ser el que ja eren: catalans.

Per això, avui, fiar-se només dels cognoms o del lloc de naixement per deduir-ne una actitud nacional, o una posició política, no sempre és una dada orientativa de caràcter infal·lible. Al llarg dels anys hi ha hagut no pocs Milans, Bosch i tutti quanti que ells i els seus descendents han figurat al costat dels opressors, mentre tot de González, Sánchez, Martínez, Ibrahim, Mohamed o Saoka s'han identificat amb aquesta nació, l'han feta seva com la defensa de la seva causa, i així l'han defensada al carrer, al col·legi electoral, a l'aeroport o a l'autopista tallada. Només així s'explica i s'entén la força del catalanisme popular, implicat en construir un projecte comú de futur, amb protagonistes de cognom variat, llengües familiars diverses i llocs de naixement plurals.

Els que ja hi érem i els que han vingut després i s'han afegit voluntàriament a la causa alliberadora de la nació catalana, ho hem fet, conscientment, optant per dibuixar un futur lliure, culte i de més benestar per a tothom, futur impossible d'aconseguir mantenint-nos dintre d'Espanya, sempre al·lèrgica a la diversitat cultural, el pluralisme lingüístic i les personalitats nacionals altres que la seva, obsessionada amb la uniformitat sense matisos: una nació, un estat, una llengua, una cultura, una bandera, una religió, una selecció esportiva, etc.: la seva. És per això que la majoria de compatriotes volem un altre futur per a nosaltres i els nostres fills i nets, en una

societat ben cohesionada, en una nació plenament sobirana, per millorar les nostres condicions de vida davant una crisi econòmica espaordidora, per disposar d'una democràcia de qualitat, de primer nivell, i per garantir també la continuïtat d'unes formes de vida, d'uns referents simbòlics, d'un imaginari col·lectiu, d'una cultura i d'una llengua, l'única aportació insubstituïble al patrimoni de la humanitat que només nosaltres podem fer, des dels Països Catalans, i que volem compartir com a espai públic comú amb tots els nostres conciutadans d'ara, tant se val el seu origen, i tots els que vingui el dia de demà.

Avui, el patriotisme català s'ha decantat, majoritàriament, cap a l'independentisme i s'ha situat en la millor tradició progressista i oberta al món, sense deixar de ser, en cap moment, també del tot nacional, malgrat els dubtes, els errors i les decisions sovint incomprensibles d'alguns dels nostres capparets, alguns dels quals, si llegissin més i coneguessin millor la nostra història, ens els hauríem pogut estalviar. Com asseguraven els fundadors de la Unió Socialista de Catalunya, ja fa un segle, «a l'internacionalisme s'hi va des d'un punt de partida. Nosaltres, doncs, partim de Catalunya». És d'aquí, doncs, d'on ha de partir tota proposta de futur, com sempre hi ha partit quan, tant en els dies gloriosos com en les hores més adverses, la nació s'ha recolzat sobre la solidesa insubornable de les seves classes populars, sempre lleials al país, fidels a la llengua i amb la tenacitat esperançada d'arribar a l'horitzó, convençuts que el dia que volem, vindrà. Llegir Pep Termes, tornar a Pep Termes, aprendre de Pep Termes, ens hi ajudarà segur.

LA ROSA DE FOC

CÀTEDRA JOSEP TERMES. GRENoC, UB

1. JOSEP-LLUÍS CAROD-ROVIRA;
JORDI CASASSAS YMBERT.
Josep Termes i el catalanisme popular.

El professor **Josep Termes** va morir el 9 de setembre de 2011. El 2021 se'n va complir el desè aniversari i per això la Càtedra de la Universitat de Barcelona que porta el seu nom va organitzar, conjuntament amb l'Ajuntament de la Fatarella, una jornada commemorativa. L'acte continuava la tradició, iniciada el 2012, de celebrar les **Jornades Josep Termes** al poble d'on era originària la seva família materna i on ell hi tenia casa i hi passava els estius. El present llibret, que és el primer de la nova col·lecció «La rosa de foc», coeditada per la Càtedra i l'Editorial Afers, aplega els textos de les conferències pronunciades per **Josep-Lluís Carod-Rovira** i **Jordi Casassas Ymbert**. L'antic dirigent d'ERC i assagista se centra a explicar l'impacte del catalanisme popular en la teoria política de l'independentisme, mentre que el catedràtic emèrit i president de la Universitat Catalana d'Estiu aporta la visió historiogràfica sobre el significat de la formulació que Termes va fer dels orígens populars del catalanisme, a partir de l'anàlisi històrica, per replicar a qui, des de la politicologia, reproduïen els vells esquemes interpretatius de l'estalinisme sobre els orígens burgesos de tots els nacionalismes.